

ГРАЖДАНСКИЯТ КОМПЛЕКС В ЮГОИЗТОЧНИЯ СЕКТОР НА ТРАПЕЗИЦА

Мирко РОБОВ (Велико Търново)

На 18 март 1879 г. се учредява първото в страната археологическо дружество — Търновското¹. Основен момент в програмните цели на дружеството е провеждането на археологически разкопки на хълма Трапезица. Те започват още същата година, т.е. само година след Освобождението на България².

Още преди направата на Устава от избраната за целта комисия, с нейното изрично разпореждане веднага започват археологически сондажи на хълма³.

През втория етап от дейността му, в годината, когато Уставът на дружеството е утвърден от министъра на Народното просвещение⁴, (т.е. 1884 г.) на Трапезица са организирани археологически разкопки в Юго-източния сектор на крепостта. Те обхващат църкви с номера 3 и 4⁵.

Това е всъщност първият етап на проучването на въпросните култови паметници, тъй като повторно тук се работи и през 1900 г. под ръководството на френския археолог Жорж Съор при известните негови мащабни разкопки на Царевец, Трапезица и Никополис ад Иструм⁶.

Косвено свидетелство затова са откритите надписи върху камък с имената на участници в тези разкопки и означената година на тяхното

---

¹ Домусчиев, Н. За датата на основаването на първото археологическо дружество в България. Археология, IX, 1967, кн. 2, с. 61.

² Берон, В. Археологически и исторически изследвания. Велико Търново, 2004 г., с. 18.

³ Пак там, с. 18.

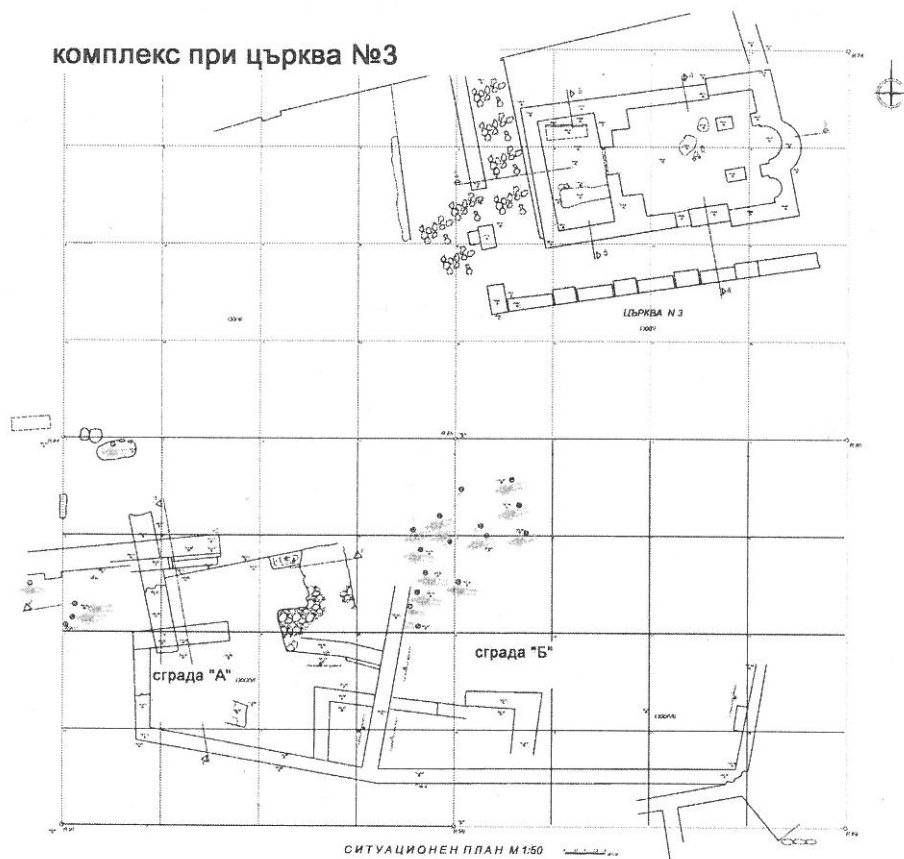
⁴ Овчаров, Д. Към историята на първото археологическо дружество в България. Археология, 1962, 3, с. 70.

⁵ Берон, В. Пос. Съч., с. 18.

⁶ Николова, Я. Няколко документа за разкопките в Търново и Никополис ад Иструм през 1900 г. ИОМТ, кн. 1, Варна, 1962, с. 35.

Трапезица
сектор "Югоизточен"

комплекс при църква №3

Обр. 1. Комплекс при църква №3 на Трапезица (план)

провеждане — 1900⁷. Данни за резултатите от повторното разкопаване на църквата не са известни, нито по отношение на плана, нито на направените стратиграфски наблюдения.

В миниатюрата върху лист № 2 от Ватиканкия препис на Манасиевата хроника, секторът е отразен с крепостната стена и няколко църкви⁸.

Видимо от архитектурните особености, едната от църквите е куполна, а други две са с двускатни покриви и едноскатно покритие на странични галерии. Цвета на покривните материали показва, че куполната църква е покрита с оловни листове. При останалите църкви са използвани керемиди.

Сега църква № 3 е с частично запазени градежи и много малки пасажии от вътрешната цокълна стенопис. Видно от направеното описание, към началото на XX век, Васил Димов е установил повече запазени изображения в първия регистър на северната стена. Както пише авторът: „От стенописите (фреските) днес се виждат само долните части от образи на боляри и светци и то по дължината на северната стена. Останалите стени са оголени от мазилката си. Фигурите в стенописите са подобни на ония в № XIII — повечето във военно-болярско облекло, а само някои от тях в духовно“⁹.

В общия план на Трапезица, тя попада в източната част на тясна тераса, която се развива към запад. От изток, крепостната стена по скалния венец отстои от апсидата на около 15 м. В този участък е очертано трасето на улица с посока север-юг. Тя следва конфигурацията на крепостната стена.

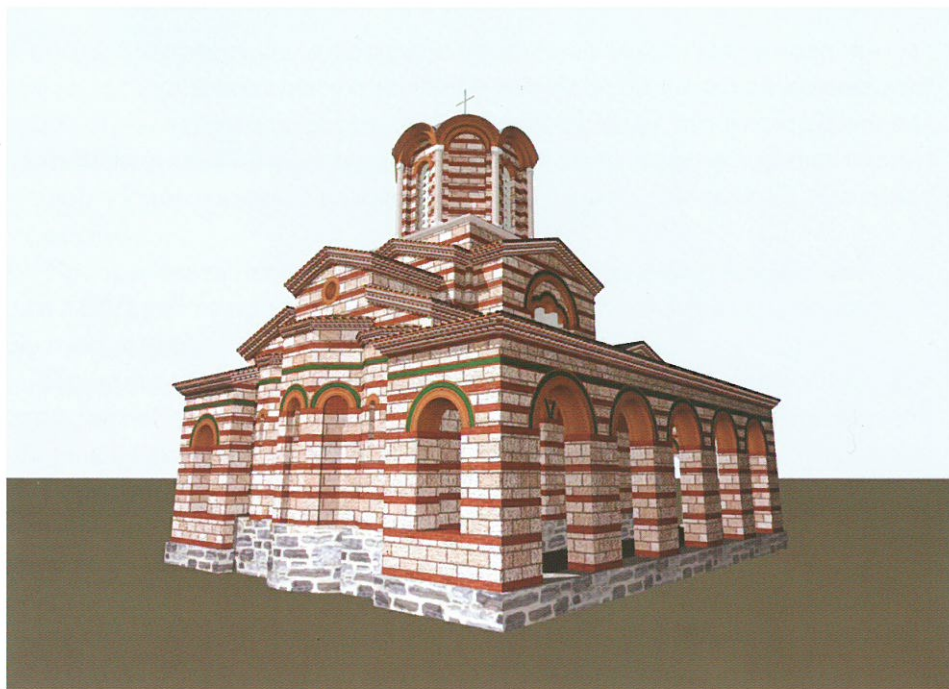
По план църквата е еднокорабна, кръстокуполна, с един притвор. Общите ѝ размери са 13/8 м. (*Обр. 1*)

Източният зид е положен върху солиден блокаж, обилно залят с хоросанов разтвор. Този конструктивен похват е с цел укрепване на терена, тъй като източният зид на църквата попада в самия край на терасата, а от там към крепостната стена теренът е със силно изразена денивилацията. Това именно е наложило неговото допълнително и солидно укрепване. Ситуацията е напълно идентична, с тази, пред която са се изправили строителите на друг много важен столичен църковен паметник — църквата „Св. Димитър“, разположена в източното подножие на Трапезица.

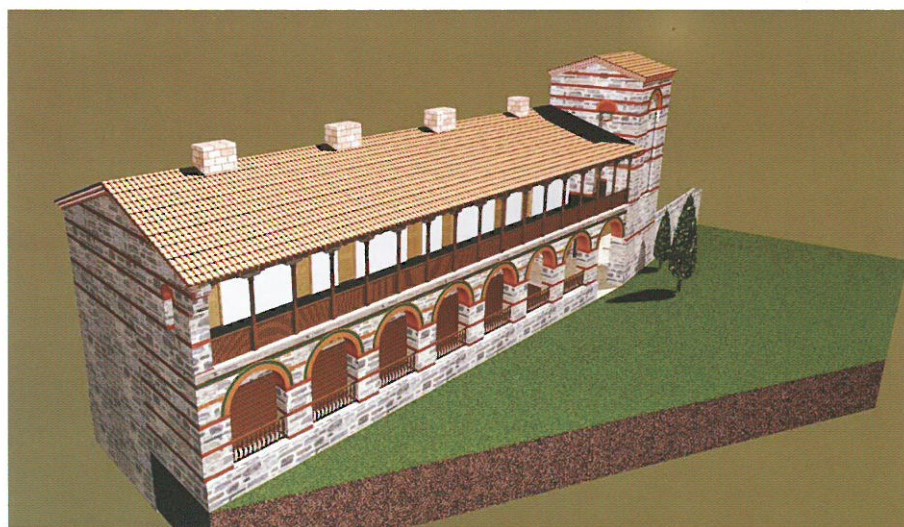
⁷ Робов, М. Църковното строителство в югоизточния сектор на Трапезица. — Търновска книжовна школа, т. 9, Велико Търново, 2011, с. 633.

⁸ Дуйчев, И. Миниатюрите на Манасиевата летопис. С., 1962, с. 32.

⁹ Димов, В. Разкопките на Трапезица в Търново. ИБАД, V, 1915, с. 124—125.

Обр. 2. Църква №3 (възстановка, арх. Пл. Цанев)

Обр. 6. Сграда в югоизточната част на комплекса
(възстановка арх. Пл. Цанев)

Укрепването по напълно идентичен начин там се е наложило след пропадане на терена в хода на строителните дейности по изграждането на храма¹⁰. Пред източната фасада е оформена крепида, която следва извивката на апсидата. Тя е в един ред камъни, положени върху здравия стерилен слой. Използвани са големи и средни по размери камъни, без хороанова спойка.

Протезисната (в по-късно преустройство зазидана) и диакониконна ниши в олтарното пространство на църквата започват ниско, малко над нивото на пода.

Предолтарното пространство (дълбоко около 1 м) е отделено с две колони, като базите им са стъпвали на зидани фундаменти, правоъгълни по форма и с размери 0,95/0,70 м. Били са разположени симетрично върху двата стилобата, които опират в края на олтарната ниша. Запазен е само северният от тези фундаменти. Стилосбатите са с дължина от 1,90 м, а дебелината им е 0,65 м.

Стъпката за поставяне на базата на колоната върху северния стилобат в наоса е оформена в един ред, повдигнат спрямо нивото на стилобата с 0,20 м. Имало е, обаче, и следващ ред, както показва хоросановия слой отгоре, а следователно височината на тази стъпка е по-голяма.

Заедно с въпросните колони, носещата конструкция на сводовото покритие на наоса от запад е решена с два масивни градени пиластѐра в западните ъгли на наоса с приблизително квадратно сечение и внушителни размери (напречното им сечение е 1/1,10 м). След разрушаването на църквата, двете бази са вторично употребени в стъпало към източния зид на северната странична галерия. В непосредствена близост до тях е намерена и част от едната каменна колона.

В оформлението на стените е вложен смесен градеж, от редуващи се обработени камъни, с грижливо оформени лица с тухлени редове. Керамопластични елементи (кръгли зелени панички и четирилистници) са обогатявали декоративно-художествения образ на фасадните стени.

Това определя църква № 3 (*Обр. 2*) като представител на Търновската архитектурна школа с живописно-декоративните похвати, които познаваме от други проучени паметници на Царевец и по двата бряга на Янтра¹¹.

¹⁰ Николова, Я., Робов, М. Храмът на първите Асеновци. Църквата „Св. Димитър“ във Велико Търново. Велико Търново, 2005, с. 43–44.

¹¹ Робов, М. Наблюдения върху керамопластичната украса на търновските църкви. Бог и цар в българската история. Пловдив, 1996, с. 251; Робов, М. Рисуваната фасадна украса на църквата „Св. Димитър“ във Велико Търново. Търновска книжовна школа, т. 7, Велико Търново, 2002, с. 766–768.

След разкопките на В. Берон и Ж. Съор, с изчерпване на културните напластявания в очертанията на църквата, строителни периоди са установени единствено по отношение на подовата настилка. Първоначално е била изпълнена с тънки каменни плочи, сив камък, положени върху подложка от бял хоросан с едри пясъчни примеси непосредствено върху скалата.

По-късно, при ремонт на църквата, е положена втора, вече тухлена подова настилка. Тя също е върху хоросанова замазка, положена върху стария каменен под. Двата стилобата са оставали скрити, непосредствено под нивото на подовата настилка.

Ремонтните дейности по църквата очевидно са следвали етапите в развитието на комплекса като цяло, свързано и с промяна на плановата схема.

В северната и южната части на притвора са разкрити две гробни съоръжения. Те са зидани, като северната гробна камера е грижливо измазана. И двете съоръжения са били отваряни, но неизвестно кога — по време на робството с известните иманярски набези по Трапезица или при разкопките на В. Берон и Ж. Съор. Фрагменти от мраморни надгробни плочи, установени при вторичната им употреба, свидетелстват за оформлението на гробните съоръжения. По тези плочи няма орнаменти или надписи. Подобни гробни съоръжения са били предназначени за видни представители на столичната аристокрация.

Това са всъщност, единствените гробове, които имат отношение към църква № 3.

Установените други гробове, около портата на комплекса или в пластове под сградата в южната част на комплекса, или предшестват издигането на църквата, или датират от време, когато нито храмът, нито комплексът вече са функционирали.

Към втората от тези групи, принадлежат установените гробове западно и северно от портата. Четири от тези гроба (всъщност, анализът на данните показва, че е погребано едно четиричленно семейство) са непосредствено пред самата порта. Полагането именно тук показва, от една страна, че не е използвана алеята свързваща комплекса с основната улица на Трапезица, а от друга, че изоставена като съоръжение е била и самата порта. Това става, според резултатите от разкопките, след падането на Търново през лятото на 1393 г.¹²

---

¹² Робов, М. Разкопки на Трапезица, сектор „Югоизточен“, през 2010 г. АОР през 2010 г., С., 2011, с. 435—437.

Шест гроба са в очертанията на западната половина от сградата в комплекса (сграда „А“), като хронологически я предшестват. Единият от тези гробове (№ 13) дори е застъпен от западния зид на постройката, което показва, че видимо я предшества по време¹³.

Двадесет и един гроба са в очертанията на сграда „Б“, 7 от които са вторични. Всички тези гробове предхождат изграждането на църква № 3 и комплекса около нея, като хронологично са свързани с времето на голямата работилница за обработка на желязо от последните десетилетия на XII век¹⁴.

СТРАНИЧНИ ГАЛЕРИИ

Страничните галерии са три. Те допълват плана на църквата в следната хронологична последователност:

Първоначално е оформена галерия от север. Тук фасадната стена на църквата е оформена по-различно от останалите, т.е. без пластично членение с едностъпални аркирани ниши. Това свидетелства за едновременно изграждане на галерията от север (или помещение, както допуска Н. Мавродинов)¹⁵ и самия храм, чиито северен зид продължава на запад като ограден зид на комплекса.

По-късно, едновременно и еднотипно са оформени галериите от запад и юг. Видно от плана на В. Димов¹⁶, северната галерия е била установена при разкопките на В. Берон или тези на Ж. Сьор. Наличието на галерия от юг допуска Н. Мавродинов, заради наличието на вход в южната стена на наоса, с който тази галерия евентуално се е съобщавала¹⁷.

Масивни дървени колони, които са носели едноскатния покрив. Те са стъпвали на пет правоъгълни зидани фундамента, като най-южният, от тях е ъглов.

По-късно, при ремонтни дейности по църквата, пространството между фундаментите е било запълнено с градеж.

Подовата настилка на западната и южната странични галерии е с каменни плочи. Тя продължава западно и югозападно, извън очертанията на църквата.

¹³ Робов, М. Проучвания на средновековната крепост Трапезица, сектор „Югоизточен“. АОР през 2013, С., 2014, с. 491 (вж.:обр.1) и с. 493.

¹⁴ Пак там, с. 491.

¹⁵ Мавродинов, Н. Еднокорабната и кръстовидната църква по българските земи до края на XIV в. С., 1931, с. 36.

¹⁶ Димов, В. Пос. Съч., с. 124.

¹⁷ Мавродинов, Н. Пос. Съч., с. 37.

Според Н. Мавродинов, анализът на декоративните похвати в оформлението на фасадите на църква № 3 датира нейното изграждане към 12 век, при това като предшествало по време изграждането на друг точно датиран паметник — църквата „Св. Димитър“¹⁸.

Интересен момент, най-вероятно с отношение към храмовия патрон на църква № 3, е и група от подглазурни монограми върху съдове, изработени в сграфито техника, с буквата „Б“. Успоредно с тях, се откриват и вторични издрасквания на същата буква върху обратните страни на дъна и стени на керамични съдове от същия период.

Самото явление, най-общо свързано с култа към царя, патриарха, към патрони на важни столични храмове и др.¹⁹, се отнася към средата и втората половина на 14 век в материалната и духовната култура на столично Търново. Отмира с падането на града, като образци от следващи периоди не са установени²⁰.

Въпросната група от комплекса при църква № 3 е от над двадесет монограма, като единични находки са известни и от проучванията на манастира „Св. Иван Рилски“, в югозападния сектор на Трапезица.

Тук само ще отбележим, като пример, че най-голямата група подглазурни монограми с буквата „М“ (40) се откриват именно в манастира „Св. Четиридесет мъченици“, в т.нар. Нов град и имат непосредствено отношение към храмовия патрон на църквата²¹.

При първите разкопки в сектора, северният ограден зид на дворното пространство, е разкрит с дължина от 15,50 м (измерено от четвъртитите градени пилони на западната странична галерия на църквата). Установени са два пиластѐра откъм вътрешното му лице. На това разстояние зидът чупи в посока към юг като западна граница на двора. Градежът е от обработени и полуобработени камъни на калова спойка. Останките от този зид, отразени в плана на Васил Димов²² не се установиха при новите проучвания на комплекса. Запазени фрагменти от зида са запазени непос-

---

¹⁸ Пак там, с. 36.

¹⁹ М. Робов. Подглазурен монограм на Теодосий Търновски от Килифареvския манастир. Търновска книжовна школа, т. VI, Велико Търново, 1999, с. 521.

²⁰ Пак там, с. 521—522.

²¹ Попов, А. Иван-Асеновият манастир „Великата лавра“ в Търнов. Културата на средновековния Търнов, С., 1985, с. 23; М. Робов. За употребата на съдове с царски и патриаршески монограми през XIII—XIV век. Търновска книжовна школа, т. IV, С., 1985, с. 402.

²² Димов, В. Пос., съч., с. 124.

редствено до външното лице на северната страница на портата, както и на едно по-ниско ниво под пода във вътрешността на съоръжението.

Дебелината на оградния зид е 1 м. Запазен е в участъка, непосредствено до северната страница на портата, поради денивелацията на терена към юг. Нивото, на което е запазен (приблизително 1 м) съответства точно на нивото на субструкцията на външното лице на северната страница на портата. Тази кота съответства приблизително точно на нивото на двора непосредствено до северния ограден зид. Така очертана, ситуацията свидетелства, че при промяната в плана на комплекса, свързана с изграждането на портата и сградата източно от нея, дворното пространство е било разширено към запад, а самият двор — хоризонтиран чрез допълнително подравняващо насипване в неговата южна половина. Именно под нивото на това насипване са останали и южните останки от изоставения вече западен ограден зид на двора. Тези дейности, свързани с промяна в планировката на комплекса, се отнасят към 60-те години на XIII век. Този момент от строителната хронология на ансамбъла е установен при разкриването на две големи хоросанови бъркала, съответно северно и южно от портата. Всяко от тях е било предназначено за съответната страница на съоръжението.

Непосредствено югозападно от портата са струпани строителните разрушения, при подготовката за изграждане на новото съоръжение (портата). Тези дейности също са датирани във времето след средата на XIII в.

Новоизградената порта (*Обр. 3*) е оформена като представително съоръжение. Към нея отвежда път, свързвал терасата с основната артерия на Трапезица, между северната и югоизточната ѝ порти. В рамките на комплекса, пътят следва непосредствено трасето на южния ограден зид на двора, който е долепен към челото от запад на северната страница на портата. Този зид е добавен като допълнение в плана на комплекса, след неговото разширяване към запад. На 3,60 м от западното чело на портата, към лицето на зида е оформен пиластър със сечение 0,80/0,35 м. Установява се пластично членение, идентично с това на вътрешното лице на северния зид на комплекса.

Алеята свързва ансамбъла с основната комуникационна артерия на Трапезица — улицата между северната и южната порти на крепостта.

Портата е с дължина от почти 5 м и светъл отвор на прохода 3,50 м. Настлана е с каменни плочи, като настилката продължава и източно от съоръжението.

Проходът е със сводово покритие, носено от тухлен арков пояс, като петите на арката са стъпвали върху пиластри откъм вътрешните лица на двата зида.

Обр. 3. Порта на комплекса

Обр. 4. Керамопластични елементи във фасадната украса на портата

Ширината на тухлените редове и тази на хоросановата fuga е изравнена, с похват, който познаваме от оформлението на някои от търновските църкви, например²³. Така, по-широката хоросанова fuga, е очертана с остър предмет по периферията и разликата в ширината на полето е оцветена в червено, напълно идентично с цвета на тухлата. Многобройни фрагменти от стенопис свидетелстват за вътрешната украса на портата.

Освен прецизната зидария от грижливо обработени камъни, положени в правилни редове, в общата фасадна декорация са включени и многобройни керамопластични елементи. (*Обр. 4*) Това са кръгли панички, покрити със зелена глазура.

Каменна настилка, запазена непосредствено източно от портата, отвежда към постройка с внушителни размери, единствена в плана на затворения ансамбъл. Към началото на проучванията, тя бе ясно очертана в релефа на терена. Към тази сграда отвежда и каменната настилка от западната странична галерия на църквата, ориентирана в посока югозапад. Тя очертава вътрешна за комплекса алея, с ширина около 2,50 м²⁴.

Сградата е двуделна, с обща дължина от 32 м по оста изток-запад. Развита е по протежение на общия южен зид. Спрямо останалите градежи в постройката, неговата дебелина от 1,50 м е внушителна. Самата постройка се състои от две части — сграда „А“ от запад и сграда „Б“ от изток.

Сграда „А“ е оформена като навес, затворен с П-образен градеж. Северната му фасада, с дължина от 8,80 м, остава отворена. Целта е директна комуникация с портата. (*Обр. 5*)

Западният зид на сградата опира до южната страница на портата, като точно равни по линията на външното лице със западното чело на съоръжението. Така се оформя дълга от около 6 м чупка към юг, на южния зид на комплекса, като разширение на плана, свързано със ситуирането на двуделната постройка.

Находките в сграда „А“, като подкови, сбруя, апликации, конски зъби показват, че в приземиено е била разположена конушната на комплекса.

Вътрешно стълбище, върху трапецовидна основа от грижливо обработени камъни, споени с хоросан, е отвеждало към горно ниво, пригодено най-вероятно за склад, за което свидетелстват и откритите тук оловни пломби, прикрепени към съхраняваните товари. Стълбището е ситуирано

²³ Робов, М. Наблюдения върху керамопластичната украса по търновските църкви (XII—XIV в.). Бог и цар в българската история, Пловдив, 1996, с. 250.

²⁴ Робов, М., Дочев, К. Археологически разкопки на Трапезица, сектор „Югоизточен“ (църква № 3). АОР през 2007 г., С., 2008, с. 689 и обр. 1 на с. 686.

Обр.5. Сграда „А“

в югозападната част на сградата, непосредствено до вътрешното лице на южния зид.

Градежът е от средни по големина, добре обработени камъни, на калова спойка. До съхраненото ниво на градежите, се констатира видим стремеж към редова зидария.

Общият за двуделната постройка южен зид, поради денивацията на терена към юг, е натоварен с носеща функция в конструкцията на сградата. Именно върху него е падала основната тежест. Поради тази причина той е със значителна дебелина — до 1,50 м, като същевременно е вкопан в терена, с 0,70 м под дълбоко от градежите с посока север юг. Тяхната дебелина е до 0,70 м. Същите особености се констатираат в изграждането и оформлението на източната постройка (сграда „Б“).

Сграда „А“ е с размери 12,10/6,20 м.

Установената дебелина на зидовете показва, че сградата е била поне двуетажна.

Основа на каменно стълбище на хоросанова спойка, свързва плочниковата настилка с източната постройка (сграда „Б“).

Сградата е с дължина от 17 м, като ширината ѝ е над 8 м. Вътрешно членение, както и останки от подова настилка, не се установяват. Най-вероятно преградните конструкции са били паянтови. Многобройни фрагменти от строителна керамика и керемиди, сигурно са били използвани в нейното покритие.

На разстояние, приблизително съответстващо на ширината на сграда „А“, нивото на фундиране на западния зид на сграда „Б“, се повдига с около 0,50 м, като към север продължава на дължина от 3 м в едноредов градеж. Най-вероятно този едноредов градеж играе роля на стилобат за дървена колонада върху която е стъпвал чардак. Приземието, на нивото на вътрешния двор на комплекса, е било оформено като подчардачно пространство. Т.е. северната (вътрешна за двора) фасада е било оформена като представителна фасада на сградата. (Обр. 6)

Комплексът е ситуиран е върху две съседни тераси. На по-високата от тях, северната, е изградена църква № 3. Функционална връзка към обширната тераса, северно от комплекса, не е установена. Следователно, установения ограден за двора зид от север е всъщност и северна граница на комплекса.

В общия силует на архитектурния ансамбъл, а и на този участък от крепостта Трапезица, църква № 3 е въздействала като архитектурна доминанта. Чрез плочникова настилка, тя е свързана с единствената сграда в комплекса, ситуирана в югоизточната му част. Също с плочникова настилка, сградата е свързана с единствения установен подход към вътрешността на комплекса, през портата, в югозападната част от плана.

Като цяло, очертаваният архитектурен ансамбъл е включен в оградено дворно пространство, като естествената доминанта е самата църква. Тя е ситуирана на по-високата, северна тераса.

Според установените при проучването данни, просъществувал е до края на XIV век.

Плановата и функционална характеристика на комплекса го определя като граждански ансамбъл, сходен с болярското жилище, северно от двореца на Царевец. Той носи в плановите си особености елементи от традицията в устройството на някои от гражданските комплекси в столиците на Първото царство²⁵.

Портата е оформена в чупка на южния ограден зид. От там започва и единствената сграда в комплекса, с внушителни за градоустройството

²⁵ Попконстантинов, К. Граждански комплекси в Плиска и Преслав. Средновековният български град. С., 1980, с. 117—118; Тотев, Т. Нови наблюдения и данни за облика на гражданската архитектура през Първото българско царство. Преславска книжовна школа, т.1, Шумен, 1995, с. 321.

на Трапезица размери — 32 на 8,80 м. Оформена е като двуделна постройка, при което западната ѝ част е със стопански функции, а източната е предвидена за обитателите на комплекса. Наличието на зидани гробни съоръжения в притвора на храма е несъмнено свидетелство за техния статус на представители на висшата столична аристокрация.

Оформен така, комплексът няма аналог в общата градоустройствена картина на Трапезица (на сегашния етап от проучванията) и силно се доближава като устройство и функция до т.нар. Болярски комплекс на Царевец²⁶. Той е издигнат на площада, северно от двореца. Мястото е напълно подходящо за престижни градоустройствени решения. Тук е главният площад на престолнината, дворецът на българските царе, църкви, като тази с № 5 впечатлява със своите размери.

Идентичен е изборът на терен за издигане на замъка в средновековния Червен. При Болярското жилище ограденото пространство от 635 кв. м, не носи особеностите на конфигурацията на терена, като при църква № 3 на Трапезица. Сградата е „Г“-образна, разположена в северозападния сектор на двора. Състои се от две части с ясно изразена разлика в устройството и функцията.

Източната сграда е едноетажна, вероятно с паянтово членение. Нейната функция, според резултатите от проучванията е стопанска.

Жилищната сграда е от север, изградена представително, което видимо е съответствало на ранга и материалните възможности на притежателя на този граждански комплекс. Централният корпус е бил ориентиран на юг, с лице към двора. Състои се от три, верижно разположени помещения, всяко от които със значителни размери. Средното е пруст, с открита южна фасада. От тук е бил входът към двете приземни помещения на жилището, както и дървена стълба към втория етаж. Той също е оформен с две помещения и открит вестибюл между тях. (Обр. 6)

Част от комплекса е и малката еднокорабна църква, ситуирана в югозападната част на двора. Очевидно тя е използвана като фамилна.

Изведеният паралел с Болярския комплекс на Царевец, като планово-композиционно решение на един затворен архитектурен комплекс в чертите на столичното укрепено пространство, дава основание комплексът при църква № 3 на Трапезица да бъде определен, не като новооткрит столичен манастир, а като представителен ансамбъл, обитаван от висши представители на столичната, а вероятно и на предстоличната аристо-

²⁶ Николова, Я. Жилищната архитектура в Търново през XII—XIV век. ТрВТУ „Кирил и Методий“, т. VIII, кн. 2, ИФ, 1970—1971, С., 1973, с. 111—121.

крация, както показва и богатият нумизматичен материал, илюстриращ обетаване през целия този период.

Непосредствената връзка между портата на комплекса и сградата, от една страна, а от друга с църква № 3, отрежда на двуделната сграда ролята на структуроопределящ елемент в плановото изграждане и общото оформлението на комплекса. Това е безспорно свидетелство за нейната важна роля, по отношение на отредената ѝ функция, а също и статута на нейните обетатели.

Изборът на това престижно място за изграждането на затворен комплекс е правилен от всяка гледна точка. Терасата е сред най-високите, които предлага билото на Трапезица. Тя е слънчева и хигиенична, с великолепен изглед, включително и към представителните институции на Царевец — двореца и патриаршията. Църква № 3 е ситуирана в най-източната част на ограденото пространство, а това запазва целостта на дворащото пространство. Неговата обща площ е над 2,5 дка. Широка, около 3 м алея, е осигурявала на комплекса непосредствен излаз към трасето на основната комуникация в крепостта Трапезица, улицата между северната и южната порти.